

մաղով անցնելուց յետոյ, ներկայացուել եմ եւրոպայի հասարակութեան:

Մագդազնանի յաջողութիւնը ցոյց է տալիս մեզ թէ ինչպէս գիտական ոգին թափանցում է ամբողջի որոշ խաւերը:

Վարդուհի

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ ԴԻՍՅԻՊԼԻՆԱՆԵՐ ԵՒ ԼԵԶՈՒ*)

Լեզուաբանական դիսքիպլինաներ ասելով մենք հասկանում ենք «ներածութիւն ի լեզուաբանութիւն» (կամ «լեզուաբանութեան ներածութիւն»), «ընդհանուր լեզուաբանութիւն» կամ «լինգւիստիկա» (լեզուի գիտութիւն», ЛИНГВИСТИКА О ЯЗЫКЕ) և «պատմական լեզուաբանութիւն» ուսումնները (Առաջին և երկրորդը նոր գիտութիւններ են, կարելի է ասել՝ մեր աչքի առաջ են կազմուում և հանդէս գալիս, մինչդեռ երրորդը՝ պատմական լեզուաբանութիւնը համեմատաբար հին է և ունի իրեն որոշ սահմանները:

Լեզուաբանութեան ներածութեան նպատակն է՝ ուսումնասիրել լեզուի բնդհանուր ձևական սկզբունքները, լեզուի, այսպէս ասած, տարրերը և պարագաները, տալ լեզուային երևոյթների տեսական սլաակները, կցելով դորան նաև լեզուի այլևայլ ձևերը (resp. տեսակները), որոնք արձանագրուած են անցեալում և ներկայումս: Դորանով այդ առարկան, իրաւամբ «ներածական» կոչուելով, հող է պատրաստուում և հիմք ծառայում լեզուի բոլոր մանրամասնութիւնները ծաւալօրէն բարոնելու. դորձնականապէս այդ «ներածութիւնը» զարթեցնում է մեր մէջ որոշ «լինգւիստական» հոտառութիւն, ստեղծում է ներգործական և քննողական վերաբերմունք դէպի «լեզուային աշխարհի» այլևայլ երևոյթները: այդու նկատմամբ շատ տարօրինակ պէտք է թուի ոմանց կարծիքը, թէ մարդկային ուղեղը նման է թերթի, գրատախտակի, ֆօնոգրաֆի կալն, մի խօսքով մի tabula rasa է, որը կրաւորապէս է բնդունում արտաքին տպաւորութիւնները:

Երկրորդ լեզուաբանական ուսումը այդ «ընդհանուր լեզուաբանութիւն» կամ, ինչպէս ասում են, «լեզուի գիտութիւնն» է (linguistica, ЛИНГВИСТИКА), որի բովանդակապէս յայտ գալը դեռ վաղաժամ պէտք է սեպուի. դորա միակ նպատակ ու խնդիրն է՝ յենուելով լեզուի անցեալ ու ներկայ երևոյթների ուսումնասիրութեան վերայ՝ լուսարանել թէ ինչ պայմանների և օրէնքների հիման վերայ են չաղկապուած այդ դիտելի երևոյթները և իրար հետեւում, լինին այդ պայմանները և օրէնքները սահմանափակուած

*) Յարպիլի պ. Ղափանցեանի (Ճեմարանի ուսուցիչ) յօգուածի ուղղագրութիւնը և լեզուն, իւր խնդրանօր, Թողեցինք անփոփոխ: Խմբ.

տեղով և ժամանակով, թէ գործելիս անընդհատ և ամենուրեք¹⁾։
 Ընդհանուր լեզուաբանութիւնը չի սահմանափակուում հանրալեզ-
 ուային գործօններին սոսկ պատկերացումով, ինչ որ յատուկ է «նե-
 րածութեանը», այլ ձեռնարկում է դոցա յարաբերական ուսումնա-
 սիրութեան ինչպէս և լեզուային ամեն մի գործօնի և պարագայի,
 որոնք յատուկ կարող են լինել մի քանի լեզուներին և մի որոշ
 ժամանակաշրջանում։ Եթէ «ներածութիւնը» նպատակադրում է՝
 բնորոշել հանրալեզուային ձևական սկզբունքները և պարագաները,
 անկախ տեղից և ժամանակից, և տալիս է դոցա, այսպէս ասած,
 ուրուագիծը, գործադրութեան տեսակէտից դիմելով (կարգացողին
 կամ լսողին մատչելի) այլևայլ լեզուների միջնորդութեան և օժան-
 դակութեան, և կցելով այդ հանրալեզուային «ատարիւրուտներին»
 նաև այն լեզուային սկզբունքների և պարագաների բնորոշումը,
 որոնք կախում ունեն ժամանակից և տեղից։— Ընդհանուր լեզ-
 ուաբանութիւնը վերցնում է այն սկզբունքների և պարագաների
 համադրական և յարակցական գնումը, որոնք «արձանագրուած»
 են, յայտ են գտնուած և արտայայտուած աշխարհի բոլոր լեզու-
 ների մէջ, թէ կենդանի և թէ մեռած, Լինգուիստիկայի խնդիրներ
 պէտք է հանդիսանան, օրինակ, այնպիսի երևոյթներ, ինչպէս՝ ա) հազագային հնչիւնների անհետանալը զանազան լեզուներում կամ
 թէ այդ հնչիւնների փոխարինուելը լեզուի «էւոլիւցիոն»ում աւելի
 առաջակեզուային հնչիւններով, Ն) լուսաբանումն այն լեզուային
 երևոյթի, որը յայտնի է հայերէնում, վրացերէնում, արաբերէնում
 (եթէ յիշողութիւնը մեզ չի խաբում), ինչպէս՝ հաց-մաց, ջուր-մուր,
 ելլն, Շ) «ժողովրդական ստուգաբանութեան» էութիւնը այլևայլ
 լեզուներում²⁾, ը) սեռերի գոյացման խնդիրը և կամ դոցա չգոյա-

1) Ն. А. Мейе, Введение въ сравнительную грамматику индо-европейскихъ языковъ, перев. проф. Кудрявскаго, Юрьевъ 1911, էջ 408.

2) Այդ այն երևոյթն է, երբ ժողովուրդը, մի որեւէ խօսք չհասկանալով, ենթարկում է զրան այնպիսի ձեւաւորման, որը հասկանալի երեւայ. օրինակ, հայերէնում «Ալագեագ» բառը, որը ծագած է «Արագած» բառից, ըստ իրեն անհասկանալիութեան, ենթարկուել է իմաստաւորման, իրբեւ տաճկաց խօսք, իրբեւ «ալ աջ»։ համեմատիք նմանապէս ժողովրդական «Գեղարբունի» բառը, եւ իսկական «Գեղակունի»ն, ուստիւնում՝ «рекрутъ»ը դառել է «некрутъ», «режимъ»ը «рѣжемъ», «эксекutory»-ը «сѣкutory», եւն. Արարները վերցնելով, օրինակ, յունական Alexander յատուկ անունը կամ պարսկերէնից Laskar (Լաշկար) «զօրք» բառը, սկզբի al-, 1- հնչիւնները ընդունել են իրբեւ «արաբական» al-մասնիկը, ինչպէս al-koran «զուրան», al-lahu «Աստուած» եւն, եւ երբ արդէն արաբական լեզու

նալու գրգռագատճառները և հանգամանքները. e) հոլովումների և խոնարհումների տարբեր սկզբունքները լեզուների մէջ, են, են, բոլոր լեզուային սկզբունքների յարակցական ուսումնասիրութիւնը կատարուած է, ինչպէս ասուած է, համադրաբար, վերջնելով այդ սկզբունքների տարբերակ ձևերը ամենուրեք ըստ դոյա նմանօղութեան կամ հարեանցութեան (մեր ուղեղում):

«Պատմական լեզուաբանութեան» նպատակն է՝ ուսումնասիրել մի որևէ լեզու իրեն զարգացման չրջանում, հանդերձ ամեն մի գործող պարագայով. նման պատմական նշանակութիւն ունի, օրինակ, հնդա-եւրոպական լեզուի ուսումնասիրութիւնը իրեն արձանագրուած ձևերում (՝ սլաւոնական, կելտական, հայկական, արիական...), որի քերականութիւնը յայտնի է իբրև «համեմատական քերականութիւն հնդկա-եւրոպական լեզուներին», նմանապէս՝ սեմական լեզուի ուսումնասիրութիւնը իրեն պատմական միջնորդութեամբ. ինչպէս արաբականի, արամէականի (այսօրեքէնի), հեբրայերէնի, ասսուրականի են. սոյն «պատմական լեզուաբանութեանն» են պատկանում ի հարկէ և մի որևէ հայոց բարբառի, լատիներէն լեզուի և այլոց ուսումնասիրութիւնը, երբ այդ լեզուները վերջնուած են առանձնօրէն, իրենց մէջ (in eo ipso):

Արդ ուրեմն՝ «ներածութիւնը» մօտենում է մի որևէ լեզուային սկզբունքին կամ պարագային լոկ, այսպէս ասած, «նկարագրման» տեսակէտից. «պատմական լեզուաբանութիւնը» տնտղում է դոցա յայտ գալը մի որևէ լեզուում, և հետեապէս մի որևէ լեզուի «կեանքը», զարգացումը. իսկ «ընդհանուր լեզուաբանութիւնը» նայում է այդ լեզուային սկզբունքների և պարագաների վերա, «արտարակտօրէն, և առանձնացնելով դրանց այլևայլ լեզուներին, ենթարկում է յարաբերական ուսումնասիրութեան». ընդհանուր լեզուաբանութեան առարկայ պէտք է հանդիսանան նաև այն «ապալեզուային» հանուր պարագաները, որոնք յարակից նշանակութիւն ունեն այդ հանրակալային սկզբունքների և պարագաների հանդէպ, պայմանաւորում են դոսա և այլազան երփնաւորումներ ու ձևաւորումներ պատճառում. այդ «ապալեզուային» հանուր բնոյթ կրող պարագայ-խնդիրներ կարող են լինել, օրինակ, դասակարգերի ազդեցութիւնը հնչիւնական փոփոխութիւնների և մանաւանդ բառի իմաստի վերայ, ինչ որ տեղի է ունեցել, օր. հնդկա-եւրոպական

այդ al-մասնիկը սկսել է աճեցանալ, նոյնը կատարուել է եւ այդ օտար բառերի ֆանդէպ, որ Alexander-ը դառել է eskander, իսկ laskar-ը—askar: Ռուսերէնում այդ «իմաստաւորումը» կոչում են народная этимология, գերմ. Volksetymologie.

Նախալեզոււմ, տարրեր լեզուների խառնուելու հետեանքը, կամ, ուղիղն ասած, տարրեր լեզու ունեցող ազգերի խառնուելու հետեանքը, այլևայլ մասնականերում, ինչ որ տեղի է ունեցել, օր. «Հայոց» լեզուի վերաբերեալ (¹ հնդկա-եւրոպական լեզուի մի կազմուած ձևը եկեոր «Հայ»երի միջնորդութեամբ ներկայակցուել է, «կոնպրոմիսս» է կազմել թուրքովին հակառակ օրոշ լեզուաւին պիտեմաների հետ, որոնք յատուկ են եղել անդաշիններին, Քաւրիզենաներին²), և այլ նման արտալեզուային երևոյթներ Եթէ լեզուների ուսումնասիրութիւնը այլևայլ լեզուային երևոյթներ է երևան հանում և հետեապէս լեզուային նիւթ հայթայթում, — լեզուի դիտութիւնը՝ լինելատեղիան զրադոււմ է դոյա չաղկապումով, ալգ «էմպիրիկ» դիտողութիւնները փոխարինում է «սիստեմատիկ» դիտարինայով։ Այսու հանգեք, միշտ դիտակցութեան պէտք է առնուի այն հանգամանքը, որ բոլոր վերոյիշեալ «լեզուային» երևոյթները, ինչ պատճառներից էլ առաջացած լինին, միայն մի շաւղով են խակապէս երևան գալիս լեզուի մէջ, — այդ մեր հոգեկանութեան միջնորդութիւնն է, եթէ այլևայլ «ապալեզուային» երևոյթներ հաւակ՝ սկզբնապատճառ կարող են ծառայել այդ «լեզուային» երևոյթների ծագման հանդէպ, այդ երևոյթները, սակայն, իրենց իսկական «մկրտութիւն» և ձևաւորումը ստանում են մեր հոգեկան բովը անցնելով, և այդ «լեզուային» երևոյթների այլապան պատկերները բնորոշում են թէ որակապէս և թէ քանակապէս ազգերի այսպէս ասած «լեզուային հոգեկանութեան» տարրեր ձևաւորումները ամփոփելով։ (միակ այդ «լեզուային հոգեկանութիւնն» է, որ ստեղծում է ազգային լեզու, և դա է շաղկապողը մի օր և է ազգի թէ ցեղի անհատներին)։ Այս ամենը յայտ է գալիս ի հարկէ դիտութեան տեսակետից, եթէ խնդիրներին մոտենում ենք, այսպէս ասած, վերադալան մտքով, և այդ տեսակետից դոյութիւն ունենի հարկէ այդ լեզուային երևոյթների միայն զաղապարները, այն ինչ կեանքի մէջ, լեզուային միաւորների («լեզուների») հոգեկանութեան մէջ դոյութիւն ունի, դիտակցաբար թէ անդիտակցաբար, միայն իւրաքանչիւր լեզուային երևոյթի մասնաւոր ձևը, օրինակ,

1) Պր. Մաւր այդ տեղական լեզուն, ազգակից հասարակով վրացերէնին, ւաններէնին և այլ հոփկասեան լեզուներին և զորա հետ հին տուգական (էլամական) եւ այլ փոքր-ազեան անհետացած լեզուներին, անուանում է զորա միտեղ «յարեթական» լեզուի ճեւեր, որ «յարեթան» այդ անյայտ եւ միայն փոփոխուած ճեւերի մէջ պահպանուած նախալեզուն ազգակից է համարում ըստ այդ դիտակետի «տեմական» նախալեզուի, ինչպէս մի երկրորեաներ։ Գորա մասին Յերեւ տուգաններում մանրամասնօրէն հաղորդելու։

եթէ վերցնենք այն լեզուային երևոյթը, որը կոչուում է «ժողովրդական ստուգաբանութիւն», կտեսնենք, որ այդ մեր գաղափարացրած երևոյթը միայն իրապէս գոյութիւն ունեցող «ժողովրդական ստուգաբանութիւններին» համադրականն է ներկայացնում մեր մտածողութեան մէջ. սոսկ այնպէս, ինչպէս մեր մէջ գոյութիւն ունեցող «տուն», «չուն», «սեղան» կն գաղափարները իրզութեան մէջ միայն անդրադարձած են տեսակներով, այսինքն կհանրում գոյութիւն ունեն միայն «տներ», «չներ» են. նոյնպէս «ժողովրդական ստուգաբանութիւն»—լեզուային գաղափարը գոյութիւն ունի իրա իրական ձևերի մէջ, ինչպէս, օր., Տնդկա-եւրոպական լեզուներում այս ինչ ձևով է երևան եկել, արարականում այս ինչ կն ի հարկէ այդ և ուրիշ լեզուային գաղափար և սկզբունքներ մեր մէջ գոյութիւն ունեն յոկ վերացօրէն, իբրև մեր մտածողութեան մի արգասիք. և իրենց ծնունդ և կազմուելը առաջացել են իսկականում գոյութիւն ունեցող «էմպիրիկ» երևոյթներին՝ Ուրեմն, եթէ մենք վերցնում ենք այլեայ լեզուային երևոյթներ և քննութեան ենթարկում այս կամ այն լեզուային ուսման տեսակէտից, մենք այդ երևոյթները դիտում ենք իբրև գաղափարներ, աչքաթող աննյով դրանց «էմպիրիկ» ձևերը. և միշտ պէտք է աչքի առաջ ունեցուի այն, որ «անարդիան», «ժողովրդական ստուգաբանութեան», «չնշտի», «մերֆուդիան» և այլոց փոխաբէն մենք հանրալեզուային տեսութեան մէջ վերցնում ենք միայն զոցա «սինտետիկ» գաղափարները:

Մեր այս բոլորի ամփոփումն այն է, որ եթէ «լեզուաբանական դիսկուսիանները» դօրծ ունեն մի շարք «լեզուային» խնդիրների հետ կամ թէ առաւելագէս «լեզուային» երևոյթները գաղափարների հետ, այդ դոքա կատարում են վերացօրէն, առանձնացնելով այդ ամենք իրենց մայր՝ լեզուային միաւորների արտադրական ձևերին. (այդ «արտադրական ձևերը», ինչպէս ասուել է, ուսումնասիրում է «սպատմական լեզուաբանութիւնը»), և մեր լեզուաբանական դիսկուսիանները (« ներածութիւն լեզուաբանութեան, ընդհանուր լեզուաբանութիւն և պատմական լեզուաբանութիւն») իրենց պարունակելի նիւթի վերաբերեալ միշտ պայմանաւորուած են գոյութիւն ունեցող լեզուային միաւորներին հոգեկանութեան¹⁾ որակումից, իբրև մայր-աղբիւրի լեզուաբանական խնդիրներ հետախուզողին այս պէտք է բացայայտ և նախադիտելի լինի:

Որդ տեսնում ենք, որ յիշեալ գիտական տեսութիւնները այն

1) Այդ լեզուային միաւորների (լեզուների) հոգեկանութիւնը՝ իսկապէս ասած, նոյնպէս «սինտետիկ» ընոյթ է, կրում և պէտք է հասկացուի իբրև համադրականը անհատական «լեզուային» հոգեկանութիւնների:

քանի շնորհիւ են առաջ եկել մեր հանուր գիտութեան աշխարհի մէջ, որ գոյութիւն ունեն ամեն մի «ազգային» («ցեղային») անհատների մէջ որոշ լեզուային սիստեմաներ. դոցա գոյանալու պայմաններ և օրէնքները, թէ անցեալում և թէ ներկայումս, նոյնպէս պէտք է վերապահուեն ընդհանուր լեզուաբանութեան ուսումնասիրման. և այդ տեսակէտից ոչ թէ միայն ի նկատի պէտք է առնուեն ողջ սիստեմաների գոյանալու հանգամանքները, ինչպէս արարականի, անգղիականի, «հայկականի» («գրաբարի») և այլոց վերաբերեալ, այլ և ամեն մի «լեզուային» սիստեմայի, լինի դա մոկացոց, վանեցոց..., բուլղարացոց, լեհացոց... ստեղծագործութիւնը, թէ «հայոց», պաւտնների կ'են: Առհասարակ այդ բոլոր «լեզուային» սիստեմաները մարդկութեան հոգեկանութեան արտաքին արտայայտման որոշ ձևերն են: «Լեզուային» ենը անուանում, քանի որ այդ հոգեկանութեան արտայայտականը հանրապէս կատարւում է «լեզուի» միջնորդութեամբ, իբրև գործարանի. և մինչև անգամ շատ ազգերի մէջ այդ «լեզու» գործարանի անունը փոխաբերաբար գործ է ածւում և այդ գործարանի միջնորդութեամբ արտայայտելի հանդէպ: Մենք ևս ստիպուած ենք «լեզուային սիստեմա»ի տեղ գործ ածել նաև «լեզու» բառը, զիջելով դիւրութեան և ընդունւածին, քաջ գիտակցելով, սակայն, որ «լեզուային սիստեմա» (որոշ անհատների մէջ)՝ հասկացողութիւնն անգամ գաղափարը չի հանդիսանում իրեն առարկայի բովանդակութեան, իբրև հոգեկանութեան մի արտայայտականի, եթէ մարդկութեան կենդանեական շրջանում բոլոր հոգեկանութեան արտայայտականները, «լեզուային սիստեմաները», «լեզուները» ներկայացնում էին սոսկ մի արտայայտականի որակութիւնները,—յետագայ շրջաններում այդ նրբութիւնները իրենց ինքնուրոյն զարգացման¹⁾ չաւղով ընթացան և տեղիք տուին այլևայլ «differentialsների, տարբեր բովանդակութիւն կրող արտայայտելիների: Մինչև անգամ այդ տարբեր «լեզուային սիստեմաները», որոնց գոյանալը մարդկութեան կենդանեական կացութիւնից այս կողմը պէտք է անցնի, ստեղծում են յատուկ, ուրոյն («ազգային, ցեղային»...) հոգեկան «աշխարհներ», կամ «լեզուային մտածողութիւններ», ինչպէս գործ է ածւում Բոգուէն դը Կուրտենէն. աւելի ևս՝ «լեզուային սիստեմաների» ազդեցութիւնը այնպիսի յատուկ «գունաւորումներ» է պատճառել «ցեղային»

1) Այսպիսի դէպքեր. ինչպէս լեզուների բռնի խառնակուելը. որը տեղի է ունեցել օր. հայերենի, անգղիերենի վերաբերմամբ, «լեզուն» իրեն պատմական զարգացման ուղղութիւնից չեն հանում. բայց այլ գունաւորման են նպաստում. այսպիսի երեւոյթներ եւս լեզուի պատմական էությունիւն զարկ տւող փաստեր են:

հոգեկանութեան (դեղզային) լեզուային մտածողութեան), որ, երբ արար երևիային հէնց իրեն ծննդեան առաջի օրերից կտրել են իր հարազատ ընտանիքից (Ալֆիրում) և մեծացրել զուտ ֆրանսիական միջավայրում (միանսիայում), այդ «ֆրանսիացու» լեզուային մտածողութեան ձևերը էլի միանգամայն չէին յարում իսկական ֆրանսիացու լեզուային մտածողութեանը (ըստ Meillet-ի), այդ շատ բնորոշիչ պէտքէ սեպւի «լեզուային սիստեմա» ի և իրեն յատուկ հոգեկանութեան փոխադարձ ազդեցութեանց համար։ Սկզբում լեզուային սիստեմաները այնպիսի մտապատկերների յարակցման եղանակներն են հանդիսացել, որոնք արտաքին աշխարհում (մարդու հոգեկանութիւնից դուրս, արտաքս) կրել են «տարրական» բնոյթ. նման «տարրական» մտապատկերներ ծառայելիս են նոյն օր. «չան», «ջրի», «կրակի»... «հաշարու», «հոսելու», «վառուելու»... «մեծութեան», «ջերմութեան»... և այլ բաների. և ֆիզիկական աշխարհի այդ ամենատարրական երևոյթները որոշակի անդրադարձել են ամեն մի լեզուային սիստեմայում։ Հետևապէս այդ անդրադարձումը որոշ կատեգորիաների է ձևաւորուել. ինչպէս՝ արտաքին աշխարհի նիւթեղէնի և իրեն յատկութեան մտապատկերները վերարտադրուել են ամեն մի լեզուային սիստեմայում «անուն»ներով և «բայ»ներով։ Եթէ վերցնենք այդ լեզուային սիստեմաների աւելի նորագոյն չըջանը, իրենց «զարգացման» կայութեան մէջ, կհանդիպենք նման սկզբունքների՝ «անունների և բայերի փոխադարձ յարաբերութիւնը վերարտադրել «հոլովումով», «խոնարհումով», — այդ «անուն» և «բայ»ների վերաբերուել սեռերի տեսակէտից (մարդկանց և կանանց) են։ Մենք նկատել ենք, օրինակ, որ մի քանի մտածողութեան կատեգորիաներ, որոնք «տարրական» չեն, բայց և իրար աւելի են յարում, միանման են վերարտադրուել հնդա-եւրոպականում, վրացերէնում և սեմականում. յայտնի է որ հնդա-եւրոպական նախալեզուում ածականի և մակբայի համեմատական աստիճանները, յետոյ, գործող անունները (, Nomina agentis, ինչպիսի են մեր՝ ուսող, գիտակ, ուսուցիչ... , ուսաց՝ творитель; лгунъ; звонарь, пахарь; пѣтухъ, пастухъ; зѣвака...), տեղի վերացական անունները (Abstracta loci, ինչպէս՝ աստանօր, անդանօր, լատիներէն՝ citra, ultra, intra, extra...), թուական կարգի անունները (՝ առաջին, երկրորդ, երրորդ և այլն) վերարտադրուել են հնդ-եւր. -er- կամ աւելի յաճախ -ter- վեջածանցի միացումով՝ «առագմնետացիայով» (ն. Բրուգմանն, Grundriss, § 521, 522, 523). սեմականում և վրացերէնում մտքի նոյն ստորոգութիւնները երևան են եկել նախածանց m-ի օժանդակութեամբ (սեմականում՝ mu-, ma-, վրացերէնում՝ mo-, me-, ma-, m-) ¹⁾։ Կարիք չկայ յիշելու, որ այդ բոլոր լեզուային սիստեմաները

1) Թերեւս առիթ ունենամ մի այլ տեղում մանրամասնօրէն հանդրդել այդ հետաքրքիր «հանրալեզուային» երևոյթի մասին։

կարօղ են գոյութիւն ունենալ և չխօսօղ մարդուս մէջ, որ, համարերի, համր-խուլերի, այժմեան «բաղաքակրթութեամբ» մարդու մէջ այդ լեզուային սխտեման կարօղ է՝ յայտ գալ արտաքին աշխարհին մինչև անգամ երկու եղանակներով, մէկը լեզուի՝ գործարանի, և միւսը դրի միջոցով:

Ամփոփելով այս ամենը տեսնում ենք, որ «լեզուները», «լեզուային սխտեմաները», գոյութիւն ունենով որոշ անհատների հոգեկանութեան մէջ, ներկայացնում են իրենցից մեր մտապատկերների յարակցման ուրոյն եղանակները. իսկ մտապատկերների առարկաները սկզբում եղել են աւելի յարօղը արտաքին աշխարհին, և յետոյ են առաջացել վերացական գաղափարներ:

Կասկած չկայ, որ Ֆիզիքական աշխարհի տարրական երևոյթների մտապատկերները (՝ ջրի, կերակուրի, հրացանի, կենդանիների, ձայնի...) յատուկ են նոյնպէս և կենդանիներին, սակայն դոցա յարակցումը, շաղկապումը կենդանիների հոգեկանութեան մէջ տարակուսելի պէտք է համարուի: Այս մարդկութեան մէջ ինչպէս են առաջացել այդ մտապատկերների հասարակ և բարդ (ներքին) յարակցման այլևայլ եղանակները, և մանաւանդ այդ ամենի հաղորդելը արտաքին աշխարհին արտասանօղական գործարանների միջոցով: Կարօղ էք ասել, որ այդ գործարանների միջնորդութեան դիմելու «բնական» ձգտումը դեռ յատուկ է և կենդանիներին (՝ բառաչելը, մկկալը, ծեծւալը, հաչալը...), որոնք աւելի ուզիղն իրենց զգացմունքներն են հաղորդում այդ կերպ. (մեծամասամբ կենդանիների այդ «արտասանօղական» գործակատարութիւնները կատարում են այն տեղերում, որոնք գտնւում են քանդակի խոռոչից դէպի խորքերը՝ կոկորդում, չնչափողում): Եւ ի՞նչ մարդկութեանս արտասանօղական հաղորդակցութեան մէջ աւելի մեծ դեր են խաղում բերանի, քիթի և կոկորդի խոռոչները քան թէ կենդանիների մօտ, դա միայն մարդկութեան բնական զարգացման (հետնապէս և արտասանութեան եղանակի) արդասիքն ու հետեանքն է ¹⁾:

Կարելի չկայ յիշելու ի հարկէ, որ մեր մտաց բովանդակութիւնը, իբրեւ արդիւնք մարդկային հոգեա-Ֆիզիկական կազմարանքի մի շարք պայմանների միահամուռ գործօղութեանց, միայն որոշ բիոգենետիքական հիմունքների հիման վերայ կարօղ էք կապակցուել հնչիւնական շարժօղութիւնների հետ, իրեն այդ կապակցիւթիւթեան

1) Իբրեւ շարունակութիւն այդ երևոյթի նկատում է որ հապաղային հնչիւնները տեղիք են տալիս յետագայում աւելի ազնիւ հնչիւններին, եւ շատ կոկորդա-հապաղային հնչիւններ անհետանում են, ինչպէս վրացերէնում, սեմականում եւն:

հողը պատրաստ ունենալով թերեւ 2) դեռ կենդանական շրջանում, իսկ թէ ինչպէս է գոյացել մարդու խօսքը, թէ ինչպէս են առաջացել մեր հոգեկանութեան մէջ կապակցութիւններ հնչիւնական արտադրութիւնների և առարկաների զաղափարների միջև, — այդ դեռ անորոշ է և թերեւ անյայտ էլ մնայ. կան միայն այլևայլ գիտական ենթադրութիւններ՝ հիպոտեզներ լեզուի այդ ծագման մասին: Թողնելով այն անհեթեթ և անբնական ենթադրութիւնները, որոնք արծարծում էին առաջ, ինչպէս լեզուի ծագման լինելը գերմարդկային, ստեղծագործութիւն, գիւտ, Աստուծոյ շնորհատուր են, անցնենք այժմեան գիտական տեսութիւններին՝ նախ լեզուի ծագումը փնտրում են այսպէս անուանեալ «բնածայնարարութեան» մէջ (onomatopoesie, звукоподражание), յետոյ, այդ ծագման հիմունքները գտնում են զգացմունքների աշխարհական արտայայտութիւնների մէջ, յարակցելով շատ անգամ այդ երկու դործոնները եւ: Առաջին հիպոտեզայի գլխաւոր առարկութիւնը այն է, որ խօսքերը (resp. բառերը) սկզբում ունեցել են անխուսափելի կապակցութիւն իրենց իմաստի հետ, և որ, օրինակ, «բնածայնական» բառերը հնչելիս մեր մէջ նոյն պատկերն է գոյանում, ինչ որ և իսկական առարկան ըմբռնելիս. այսինքն մարդկային հնչիւնա-կոմպլեքսները, ինչպէս «կոկալ», «ծւււալ», «մոթմոթալ», «հոհոալ» եւն մեղ տալիս են բնականօրէն նոյն պատկերացումը, ինչ որ և գորտի կոկալը, ճնճողիկների ծւււալը. մարդու կամ կենդանիների մոմթալը, հոհոալը եւն. հետեապէս ստեղծւում է անմիջական կապակցութիւն մեր մտաց առարկաների և հնչիւնակոմպլեքսների միջև: Վրանդոտ հոգեբանական խոչընդոտ է գտնում այդտեղ և անմիջականութիւնը ժխտում է, առարկելով թէ անմիջական կապակցութիւն կարող է լինել միայն մեր «բնածայնաւոր» բառերի և դոցա ըմբռնման մէջ: Մեր կարծիքով, այս տեսութեան հանդէպ, լուծման խնդիրը և էութիւնը անմիջականութեան թէ միջականութեան մէջ չէ, այլ գլխաւոր խոչընդոտը այն է՝ թէ ինչպէս են որակուել և այլազանուել (дифференцировались) այլևայլ արտաքին հնչիւնա-աղմկային տոպոսութիւնները սկզբնական «արտասանութեան» մէջ, ինչպէս են այդ արտաքին երևոյթների զաղափարները վերարտադրուել որոշ հնչիւնակոմպլեքսների միջնորդութեամբ, որոնք նոյն զաղափարը և եթ պէտք է պատկերացնեն: Աչքի առաջ ունենալով,

2) Գիտականներից մէկը (անունը չեմ յիշում), ուսումնասիրելով կապիկների հնչիւնա-աղմկային արտադրութիւնները, գտել էր, որ այդ հնչիւնա-աղմուկների հաւարոյթները շատ ժամանակ կապակցում են որոշ իմաստների հետ, ինչպէս «կապիկերէն» уек նշանակում է «փախիր, ճե-регись» եւն:

որ մինչև անգամ կենդանիները ըմբռնում և տարբերում են արտաքին հնչիւնա-աղմկային երևոյթները, ինչպէս ծախ ծւժւոցը, գորտի կեկոյալը, ջրի խշշոցը... իսկ, օրինակ, չները մինչև անգամ պիտոյ կամ օտարի ձայնն էլ ևն տարբերում, աչքի առաջ ունենալով ուրեմն որ այդ բոլոր երևոյթների մտապատկերները ևս յատուկ պէտք է լինէին նախամարդիկ-կենդանիներին,—և միևնոյն ժամանակ չափ և չափ կենդանիներին էին յատուկ առհասարակ նման երևոյթների մտապատկերներ և րնական ձայնա-աղմուկներ արտայտելը որոշ դործարանների միջնորդութեամբ, մենք դեռ անգիտակ պէտք է համարենք մեզ այն պայմաններին և նախնական պրոցեսներին, որոնք նպաստել և հող են պատրաստել, որ որոշ հնչիւնակոմպլեքսներ յարմարեցրած և յատկանիշ լինեն որոշ մտապատկերների համար։ Միւս կողմից լեզուի ծագումը որոնում են մարդու զգացմունքների անկամայական արտայայտութիւնների մէջ, իբրև հնչիւնական շարժումների, յարակից մեր հոգեկանական որոշ կացութեանց, այդ թուին են պատկանում օր. վաշ, ճվ, սյ, նյն միջարկութիւնները քայց թէ ինչպէս է իմաստաւորում պատճառուել և ոչ կամայական հնչիւնակոմպլեքսներին—այդ ևս մնում է անյայտ։ Բաւականին ամփոփ տեսութիւն լեզուի ծագման մասին տալիս է միայն Վունդտը, որը անուանում է իրեն այդ տեսութիւնը «գենետիքական» (Entwicklungstheorie) և հիմնում է դրա մէջ մարդու այն շարժողութիւնների վերայ, որոնք յարակցւում են ալլելայլ «աֆֆեկտ»ների հետ։ Նախ որ շարժողութիւնների, «սիմպտոմներ» լարուածութիւնը կապակցւում է «աֆֆեկտ»ների ուժգնութեան հետ, յետոյ առաջանում են զգացմունքների ոբական արտայայտութիւնները, օրինակ, այն «սիմիլ»ական շարժումները, մանաւանդ իրարանի մկանքներով, որոնք ուղեկցւում են քաղցր, կծու և դառն տպաւորութիւններին,—նմանապէս յուզուելը (գագիւր) և լքուելը՝ ճնշւած դրութիւնը, լարուածութիւնը և դոցա լուծուելը արտայայտւում են բերանի մկանքների լարուածողութեան ձևերով։ վերջապէս երևան են գալիս և դիտակցաբար արտայայտութիւններ մարդու մտապատկերների, ցոյց տալով առարկան կամ առարկայի և հետի կապակցուելիք պրոցեսների պատկերացումները տալով պանտոմիմիքական ժեստերի միջոցով։ Միմիքական և պանտոմիմիքական շարժողութիւններին միանում են և «հնչիւնական ժեստեր» (Lautgeberden), որոնք յետագայում առանձնանում են չնորհիւ իրենց դիւրամբանելիութեան և ձևափոփոխութիւնների կարելիութեան։ Բայց և լեզուի զարգացման հետեւալ չրջանը մնում է դեռ նոյնպէս անյայտ իրեն մանրամասնութիւններում, և առհասարակ լեզուի ծագման խնդիրը տակաւին մնում է անորոշ և ոչ լուսաբանուած գիտութիւնից։ Հետևապէս և լեզուային սիստեմաների՝ այդ մեր

մտապատկերների յարակցման ուրոյն եղանակների գոյանալը նոյնպէս մնում է ապագայի խնդիր, և լեզուաբանական դիսցիպլինաները հարկադրուած են վերցնել լեզուն, իբրև առարկայ միայն իրեն «պատմական» յայտնի շրջանում:

Ինչպէս տեսանք լեզուային սխտեմաների ուսումնասիրութեամբ այս կամ այն տեսակէտից պարապում են լեզուաբանական դիսցիպլինաներ, ինչպէս «ներածութիւն լեզուաբանութեան», «ընդհանուր լեզուաբանութիւն» և «պատմական լեզուաբանութիւն»: Բայց լեզուներով հետաքրքրուած են և ոչ միայն այդ առարկաները, այդ «լինգուիստական» ուսումները, որոնց համար լեզուն ինքնուրոյն նշանակութիւն ունի և ուսումնասիրուած է հէնց իրեն լեզուի համար: Լեզուն հետազոտութեան առարկայ է դառել և շատ ու շատ գիտութիւնների կողմից, և գլխաւորապէս հոգեբանութիւնից, տրնտեսագիտութիւնից, պատմագիտութիւնից. եթէ լեզուն «ողջ» հայելին» է, ինչպէս իրաւ ասում է Լեյբնիցը, այդ լեզուն հանրապէս ֆիլոլոգների համար շատ ժամանակ միակ օժանդակիչ աղբիւրն է ծառայում այս կամ այն գիտական խնդիրները պարզելու: Թիւրլոգները, որոնց նպատակն է ուսումնասիրել մի որևէ ազգի կամ թէ ժողովուրդների քաղաքակրթութեան՝ կուլտուրայի արտայայտութիւնները, նայում են դէպի լեզուն միայն ինչպէս մի կուլտուրական ստեղծագործութիւն. նմանապէս զրականութիւնը, համայնական կազմը (պետութիւն կ'ըն), տնտեսական կեանքը և այլն հանդիսանում են մի որևէ ազգութեան հանուր կուլտուրայի բաղկացուցիչ տարրերը, մասերը: Լեզուն շատ ժամանակ իրեն մէջ պարունակում է այնպիսի նիւթեր, որոնք չեն կարող մատակարարել օր. պատմական աղբիւրները, հնագիտութիւնը կ'ըն, իսկ առհասարակ լեզուի նշանակութեան մասին աւելորդ է բան ասել, քանի որ դա ակնյայտ և գիտելի է բոլորին, միայն այն է հարկաւոր ասել որ լեզուն, լինելով անհատի համար իբրև անգիտակցելի աստղիացիաների բարդ սխտեմա, որը կայանում է խօսքի գործարանների և զգայութիւնների միջև և հնարաւորութիւն է տալիս խօսել և ուրիշներին հասկանալ, որ լեզուն, իբրև աստղիացիաների սխտեմա, պատկանելով միայն անհատներին և նոյնութեամբ ոչ դիմ է չգտնուելով, որ այդ լեզուն ունի վարակիչ և կաշօղ բնոյթ, և այդուհետեւ դառնում է ոչ միայն ֆիզիոլոգիքական և հոգեկան մի երեւոյթ, այլ և սոցիալական. այդ աստղիացիաների սխտեման, հնչիւնային արտադրութեամբ, այնպիսի ուժգնութեամբ է ներհատաւորում որոշ (ազգային թէ՛ բարբառային) անհատներին մէջ, որը բացակայում է ուրիշ հասարակական երեւոյթների յայտ գալու մէջ:

Գ. Ասփանցեան.